

Evocacions per ara mateix

FÈLIX MARTÍ*

L'AHIR

Podria passar que el pensament de Jaume Bofill quedés ignorat pel fet de pertànyer cronològicament a l'època franquista. Va morir massa jove, l'any 1965. La seva activitat docent i la seva obra escrita van ser intenses encara que breus. Però justament la valoració del seu pensament creix quan se l'inscriu en les coordenades del seu temps. Recordem la seva capacitat de capgirar elegantment uns paradigmes que empresonaven molts dels seus contemporanis.

En el camp filosòfic representa una opció pel tomisme que no suposa cap festeig amb el dogmatisme i que li permet dialogar serenament amb altres escoles. Pensa que el seu tomisme no va contra ningú i que és una interpretació de la realitat plena d'encerts. No li agrada ni l'idealisme ni el materialisme per les seves orientacions unilaterals. Es complau en una tradició de pensament que ve d'Aristòtil i que travessa la filosofia occidental amb un repertori d'instruments teòrics que permeten donar respostes incompletes però prou adequades als problemes plantejats per l'evolució de la filosofia crítica. Són notables les seves referències a l'analogia com a recurs per abordar la complexitat de la realitat i la referència a les dimensions

* Director de la Fundació Jaume Bofill (1969-1971) i president honorífic del Centre Unesco de Catalunya i de Linguapax Internacional.

de veritat, bondat i bellesa per no caure en els paranys de l'intellectualisme. És admirable i reeixida la seva articulació entre metafísica, antropologia i teologia, tot i que ell es mou preferentment en l'àmbit de la filosofia i respecta d'aquesta manera la mirada de científics i teòlegs. Es pot considerar Jaume Bofill un filòsof pacificador. El seu combat no és contra altres corrents de pensament sinó contra els enigmes que desafien totes les escoles i tots els professionals que s'atreveixen a fer preguntes fonamentals.

Tot això té lloc en un context universitari i intel·lectual que la dictadura ha intentat controlar amb l'exili de professors i escriptors, amb la imposició d'una ideologia que es proclama inspirada per la doctrina cristiana i amb un menyspreu efectiu de les llibertats de pensament i d'expressió. Són els mateixos anys que a Europa creix el prestigi d'un corrent de pensament que arribarà a ser hegemònic en el camp de les ciències socials i dels moviments polítics: el marxisme. A Catalunya, com als altres països, el marxisme es converteix en la interpretació de la realitat adoptada pels sectors progressistes i arriba a popularitzar-se com una moda intel·lectual. És útil com a ideologia alternativa a la pròpia de la dictadura. Jaume Bofill no queda fascinat pel marxisme, però n'aprecia algunes de les aportacions intel·lectuals. Li agrada dialogar amb els alumnes marxistes sense patir cap complex d'inferioritat. És clar que considerava més ric el seu marc teòric aristotèlic-tomista i se sentia allunyat de la dogmàtica marxista per les seves connotacions totalitàries. No li agradaven les derives tancades o escolàstiques del marxisme, però acceptava amb exquisida cortesia el diàleg amb els marxistes que freqüentaven el seu entorn. Sabia parlar amb tothom sense intencions apològètiques i amb un esperit esportiu. No l'interessava la victòria ideològica sinó el goig de compartir la recerca de la veritat. Penso que Jaume Bofill encomanava l'experiència de goig que hauria d'emergir sempre de l'itinerari cap a la veritat i que es fa més gran quan el camí és compartit. Els seus interlocutors no hauran oblidat l'emoció que acompanyava les seves investigacions radicals a partir de qualsevol experiència humana. Les respostes no estaven predeterminades; s'hi arribava amb esperit d'aventura, amb moments de risc i amb resultats sovint inesperats. Era el goig de pensar.

En el camp religiós l'espiritualitat de Jaume Bofill també inspira respecte. No pertany al paradigma del nacionalcatolicisme dels vencedors de la Guerra Civil. Suscita l'admiració dels sectors catòlics reaccionaris per la seva integritat cristiana, però no es deixa convertir en mentor dels cercles integristes. La seva experiència religiosa, compartida a fons amb Roser Soliguer, emmarcada en la teologia de sant Tomàs i acompanyada per alguns jesuïtes savis, no es converteix mai en sectària. La seva contemplació és coherent amb els alts horitzons de la seva vida intel·lectual, de la seva rica sensibilitat ètica i del seu refinat gust estètic. La seva posició religiosa contrasta amb els models d'espiritualitat dominants a l'època franquista, caracteritzats per unes devocions sense gruix teològic, una pietat alienadora o repressora i una complicitat escandalosa entre les jerarquies catòliques i les autoritats del règim. Fins i tot moviments cristians nous que es fan presents a la universitat estan contaminats per la misèria teològica general. Jaume Bofill i la seva dona, Roser Soliguer, viuen amb orientacions religioses que a Catalunya esdevindran significatives durant els anys del concili ecumènic II del Vaticà. Són experiències espirituals perfectament compatibles amb la il·lustració intel·lectual. Per aquesta raó són respectades per les persones que comparteixen el mateix marc il·lustrat però que es decanten per l'agnosticisme o l'ateisme. La no-creença encara no ha esdevingut majoritària en el món de la cultura, però comença a tenir prestigi. Jaume Bofill acredita l'opció cristiana perquè sap donar crèdit a les raons dels no creients i sap desactivar l'agressivitat més o menys continguda que sovint acompanya el diàleg entre creients i no creients.

En el camp polític, Jaume Bofill no va tenir oportunitat d'exercir un protagonisme destacat per dues raons. En primer lloc, la seva prioritat va ser la vida intel·lectual i pensava que a ell li corresponia reforçar els principis de l'acció política. La política és la darrera manifestació de la vida de les societats després de l'anàlisi i l'avaluació dels desafiaments als quals han de donar resposta i després d'assegurar un consens bàsic sobre mites, idees i valors compartits. La Guerra Civil havia creat fractures i violències que la dictadura mantenia, i era important lluitar contra mites tramposos, mentides, idees manipuladores i falsos valors. Aquest era l'espai preferent de Jaume Bo-

fill. Volia contribuir a garbellar les idees, construir consensos bàsics i generar comportaments ètics exigents. A altres els correspondria fer els passos següents. En segon lloc, volia escollir uns territoris en els quals considerava que podia fer aportacions específiques sense necessitat de ser membre dels grups polítics clandestins. En els seus textos revela tres eixos que formen part de les seves preocupacions fonamentals: la qüestió social, la qüestió educativa i la qüestió catalana. Creu que les societats no funcionen si es desenten de l'atenció als sectors afectats per la pobresa i la marginalitat i pensa que la política ha d'afavorir estructures econòmiques de signe fraternal. Creu que l'educació és un instrument fonamental per evolucionar cap a societats més lliures, més cultes i més humanes. Ell mateix es converteix en l'inspirador principal de l'Escola Santa Anna, creada juntament amb Roser Soliguer. En relació amb la identitat catalana, Jaume Bofill afirma serenament la seva catalanitat i arriba a dir, en un moment de maduració humana i política, que després d'haver utilitzat diverses llengües per a la seva obra filosòfica, en el futur farà servir exclusivament el català. Probablement s'ha magnificat la importància de les organitzacions polítiques en la primera transició de la dictadura a la democràcia, però convindria recordar els corrents de fons que van fer evolucionar la societat catalana cap a les llibertats i l'autogovern i valorar la pressió exercida tant pels ciutadans anònims agrupats en xarxes de petites entitats de la societat civil, com per personalitats amb autoritat moral reconeguda però allunyades de l'acció de la política convencional com Jaume Bofill.

Personalment, vaig poder comprovar el respecte que Bofill havia suscitat en el món cultural català. Un vespre d'hivern de l'any 1968, la meua dona, Montserrat Colom, i jo vam acollir a casa nostra el matrimoni Teresa Roca i Josep M. Vilaseca per parlar de crear una fundació que canalitzés el mecenatge que ells dos exercien amb la part del fons patrimonial de l'empresa propietat de la família que per herència corresponia a Teresa Roca. Vam suggerir el nom de Jaume Bofill i es va produir un consens immediat, tot i que la nova entitat no s'havia d'orientar cap als estudis filosòfics sinó cap a les ciències socials i possibles accions de transformació social. Tots creïem que Bofill era una garantia contra hipotètics recels i contra temptacions

partidistes. Ho proposàrem a Roser Soliguer, que va donar el seu acord sense cap reserva. Suposo que pensava que els objectius de la fundació formaven part dels neguits del seu marit i que li va plaure el tarannà cristià i obert dels promotors inicials. La Fundació Jaume Bofill amb el pas dels anys s'ha guanyat un respecte semblant al que va aconseguir Bofill mateix. És una entitat seriosa, plural i independent que honora la qualitat de la matriu que la va configurar i que li ha permès renovar-se moltes vegades segons el context cultural i polític.

ARA MATEIX

Potser convé evocar avui Jaume Bofill perquè en el laberint actual de les idees ens agradaria poder desenvolupar una nova recerca metafísica. Tenim notícia que les ciències es plantegen qüestions que convencionalment atribuiríem a la filosofia fonamental. Tant la matèria, com la vida, com l'especificitat humana han esdevingut més enigmàtiques en els darrers cinquanta anys. Gaudim de fabulosos poders d'intervenció sobre el patrimoni genètic i sobre els equilibris de la biosfera, però estem mancats de comprensions profundes i de recursos ètics que ens orientin en l'exercici de les responsabilitats. Som riquíssims en equipaments informàtics, robòtics i astrofísics però no queda clar que les màquines ens facin més lliures i més feliços. Hem descobert les febleses dels antics codis religiosos, però consumim credulitats de baix nivell. Han caigut les ideologies de referència i se'ns demana que ens installem còmodament en el pensament feble. Per totes aquestes raons ens agradaria poder fer recerca metafísica, és a dir, aproximacions a un marc d'interpretacions, fiable encara que sigui modest, amable encara que no del tot confortable, que discerneixi els aspectes valuosos de les savieses antigues o noves i fonamenti la convivència a partir de la diversitat de tradicions mítiques i filosòfiques. Ens agradaria poder seguir confiant en la paraula com a lloc i instrument de la recerca metafísica. Constatem que sense la paraula ordenadora impera un desordre que ens porta a les violències, i que sense la paraula que cerca el sentit i la veritat imperen la

superficialitat i la manipulació interessada. L'emergència saludable de la consciència ecològica no ha d'ajornar els progressos en antropologia fonamental. S'ha d'investigar en quins aspectes i per què les persones no encaixen del tot en les coordenades de la naturalesa i quines hipòtesis mereixen atenció per explicar les seves paradoxes radicals. També hauríem de poder pensar si el disseny d'un món solidari i en pau és realment possible i quin seria el full de ruta. És el mateix que preguntar-se pel caràcter real o fictici del progrés i en el fons mesurar el poder humà enfront de la força del mal i de la seva reparició sofisticada fins i tot quan les societats aconsegueixen crear sistemes relativament justos i fraternals. I tenim el deure de fer preguntes políticament impertinents: per què des de fa cinquanta anys els poders econòmics han esdevingut cada vegada més determinants i han aconseguit subordinar els poders polítics? Per què se segueix confiant en la cursa d'armaments i es marginen les propostes dels pensadors per la pau? En tots els camps mencionats podem descriure els fenòmens i analitzar-ne les causes immediates. Ho fan prou bé les universitats i els centres de recerca científica, però podem anar més al fons i buscar-ne les raons últimes. Aquestes són d'ordre metafísic o de filosofia fonamental; són les qüestions teòriques més atrevides i més emocionants.

La dignitat religiosa de Jaume Bofill ens fa desitjar per avui i per demà formes de vida espiritual que tinguin una base intel·lectual sòlida. A molts dels que el vam conèixer ens dol que l'Església catòlica s'hagi fet enrere de l'excel·lència especulativa que augurava el Vaticà II. S'han marginat o condemnat els teòlegs que no han acceptat una reproducció mecànica de les doctrines clàssiques. Les principals jerarquies cristianes s'han convertit en guardianes d'ortodòxies i de sistemes morals massa febles teòricament que s'assemblen molt a les ideologies sectàries. No confien en l'esplendor de la veritat. Les conseqüències d'aquest empobriment són devastadores: les esglésies perden els seus fidels i costa trobar candidats per al ministeri sacerdotal i per a la vida religiosa. A més, els cristians tornen a viure en una subcultura impermeable que bloqueja el diàleg amb els ateu, els agnòstics i els fidels de les altres tradicions religioses. Amb l'obertura desitjada pel Vaticà II, el segle XXI podria esdevenir el temps

d'una convivialitat interreligiosa que fos pionera en la cultura de la pau. A totes les religions hi ha moviments renovadors que proposen articular les seves intuïcions originals amb processos d'illustració intel·lectual que destaquin la raonabilitat dels seus missatges. Les persones sàvies de totes les religions proposen interpretar amb coratge intel·lectual i espiritual les escriptures sagrades i les respectives històries teològiques per tal que emergeixin més clarament els trossos dels quals són portadores. Però dins de totes les tradicions hi ha sectors oposats a aquesta renovació. Ho fan per defensar privilegis de tot ordre o perquè accepten la pressió dels grups polítics que voldrien obtenir per als seus projectes una legitimitat sagrada. Fins i tot hi ha grups violents que pretenen aquest tipus de legitimitat. Hem de gosar voler que guanyin els corrents renovadors oberts. I s'han d'acompanyar amb simpatia els líders religiosos que defensen les evolucions favorables a la il·lustració. També hem de gosar demanar a totes les tradicions religioses que comprometin efectivament els seus fidels a participar en els combats contra la pobresa, la destrucció dels equilibris de la biosfera, el colonialisme cultural, la ignorància i la superficialitat. Jaume Bofill vivia la religió amb una elegància espiritual aconseguida a base de gratuïtat, bona educació i respecte pels altres. Les religions del segle XXI haurien d'aconseguir el mateix nivell d'amabilitat i de capacitat seductora. Haurien d'abandonar els tics autoritaris, les estratègies interessades i qualsevol tipus de manipulació psicològica. Haurien de contribuir a la finor d'esperit. Haurien de donar ales, ritme i cant a l'experiència humana. Haurien d'oferir dignitat, magnanimitat i joia a totes les persones que en busquen. Potser l'evocació de Jaume Bofill podria inspirar aquests itineraris que semblen coherents amb la seva trajectòria.

Les coordenades polítiques actuals ja no s'assemblen a les de l'entorn de Jaume Bofill. Penso que no hauria defugit analitzar els nous desafiaments i que ens faria costat a l'hora d'avaluar els reptes actuals. En podem mencionar uns quants. Hem iniciat el segle XXI amb un repertori d'idearis polítics insuficient per donar respostes a les aspiracions de les societats actuals. A escala global no s'han elaborat alternatives vigoroses al sistema de les Nacions Unides, que continua funcionant amb estructures de fa més de cinquanta

anys. En un món en ple procés de globalització, els estats segueixen acaparant unes sobiranes que haurien de transferir a les instàncies internacionals. Els egoismes estatals impedeixen la creació de mecanismes globals efectius contra l'excessiu poder dels agents econòmics, el desgovern ecològic, la insuficient protecció dels drets humans individuals i col·lectius, la impunitat de les xarxes criminals internacionals i les manipulacions ideològiques i afectives exercides pels mitjans de comunicació de masses. Els relats dominants tendeixen a desacreditar com a utòpiques les ideologies més innovadores. Necessitem persones i moviments intel·lectualment lúcids i socialment innovadors per trencar les inèrcies que impedeixen canvis reals a tots els continents. Sense innovació ideològica, les reformes pendents no serien possibles. Les alternatives globals són tan necessàries i tan urgents que no és bo esperar-ho tot de la política convencional o dels professionals de la política. S'haurien d'articular les iniciatives socials i mobilitzar les societats civils en l'àmbit de cada país i en l'espai global tant geogràfic com virtual. Disposem de noves tecnologies de la comunicació que ho faciliten. Pel que fa a Europa, la caiguda dels règims totalitaris marxistes no ha significat encara una renovació creadora del pensament polític. La construcció d'una Europa política s'encalla perquè no hi ha idees suficients. Sense base teòrica guanyen terreny la tecnocràcia i la burocràcia. Europa haurà de definir-se de nou de cara endins i de cara enfora a partir del seu patrimoni filosòfic i humanista. Podria crear un model propi prestigiant, per sobre del progrés econòmic, la qualitat de vida, el pluralisme cultural i lingüístic, la secularitat de la vida pública, les pràctiques democràtiques avançades i una alta responsabilitat en matèria de drets humans al seu interior i en l'escenari internacional. La situació de Catalunya també reclama la renovació de les idees que havien caracteritzat el catalanisme des de l'època de la Renaixença. En l'actual context mundial i europeu, gran part dels ciutadans de Catalunya s'adonen que ja no és fiable cap futur polític que no impliqui dotar-se d'estructures estatals pròpies. Aquesta hipòtesi ha d'incloure propostes de solidaritat raonables en relació amb Espanya i amb el món i una nova definició de la ciutadania que inclogui persones de procedència cultural, lingüística i religiosa molt

diversa. Comporta processos innovadors de diàleg a partir dels mites, tradicions i creences diferenciades fins a poder compartir unes bases comunes. A Catalunya s'haurà de fer front a desafiaments intel·lectuals sense precedents que s'hauran de resoldre amb esperit creatiu, instruments democràtics afinats i voluntat decidida de convivialitat. És el moment de recordar que Jaume Bofill va fundar una revista filosòfica amb el nom de *Convivium*. Probablement des del seu camp professional volia contribuir a suscitar idees que estimulessin dinàmiques convivals en l'àmbit del pensament, de la religió i de la política.